

اکبر سعادت

ایمیل:

akbarsaadat1992@yahoo.com

وابستگی:

محقق ادبیات و فولکلور آذربایجان

چکیده:

حماسه‌های کهن، آیین‌های از ترس‌ها، آرزوها و جهان‌بینی تمدن‌های باستانی هستند. در این میان، دو اثر حماسی قیلقمش و دده قورقود، هر کدام به ترتیب متعلق به تمدن بین‌النهرین و فرهنگ ترکی اوغوز، از جایگاهی ویژه برخوردارند. قیلقمش، کهن‌ترین حماسه مکتوب بشری، روایتی از جستجوی انسان برای غلبه بر مرگ است، در حالی که دده قورقود مجموعه‌ای از داستان‌های شفاهی است که روح جمعی و ارزش‌های قبیله‌ای ترک‌های اوغوز را بازتاب می‌دهد. این مقاله با بررسی جنبه‌های اساطیری این دو اثر، تلاش می‌کند تا هم نقاط مشترک و هم تفاوت‌های فرهنگی آن‌ها را تحلیل کند.

ادبیات حماسی هر تمدن، آیین‌های است که روح جمعی، آرمان‌ها و ترس‌های یک ملت را در خود منعکس می‌سازد. در این میان، دو اثر سترگ «حماسه قیلقمش» و «کتاب دده قورقود» به عنوان دو ستون استوار ادبیات حماسی جهان، حامل پیام‌های عمیق انسانی و اساطیری هستند که گذر سده‌ها نتوانسته از شکوه و اهمیت آنها بکاهد.

کلمات کلیدی: قیلقمش، دده قورقود، مقایسه، اسطوره‌شناسی، حماسه

استناد (آپا):

سعادت، ا. از اوروک تا دشت‌های قفقاز، سفر به دنیای حماسه‌های فراموش نشدنی، مقایسه سفر "قیلقمش" و "بامسی بیرک" در پرتو نظریات یونگ؛ الیاده و کمبل، نگاهی اساطیری به دو شاهکار ادبی جهان. ارومیه: فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ آذربایجان و ترک" سال ۰۳، شماره ۰۸، تابستان ۱۴۰۴. ۸۶۹۰-۳۰۴۱ شاپا

Akbar Saadat

Email:

akbarsaadat1992@yahoo.com

Affiliation:

Researcher of Azerbaijani
literature

From Uruk to the Caucasus Plains

A Journey into the World of Unforgettable Epics

Comparing the Journeys of "Gilgamesh" and "Bamsi Beyrek" in Light of Jung, Eliade, and Campbell's Theories

A Mythological Perspective on Two Masterpieces of World Literature

Abstract:

Ancient epics are mirrors reflecting the fears, aspirations, and worldviews of ancient civilizations. Among them, two epic works, Gilgamesh and Dede Qorqud, belonging respectively to Mesopotamian civilization and Oghuz Turkish culture, hold a distinguished place. Gilgamesh, the oldest recorded epic of humanity, narrates the human quest to overcome death, while Dede Qorqud is a collection of oral stories that reflect the collective spirit and tribal values of the Oghuz Turks. This article seeks to analyze both the commonalities and cultural differences between these two works by examining their mythological aspects.

The epic literature of each civilization serves as a mirror that reflects the collective spirit, ideals, and fears of a nation. In this regard, the two monumental works, the Epic of Gilgamesh and the Book of Dede Qorqud, stand as enduring pillars of world epic literature, carrying profound human and mythological messages that the passage of centuries has not diminished in grandeur or significance.

Key words: Gilgamesh, Dede Korkut, comparison, mythology, epic

CITATION (APA):

Saadat, A. From Uruk to the Caucasus Plains. A Journey into the World of Unforgettable Epics. Comparing the Journeys of "Gilgamesh" and "Bamsi Beyrek" in Light of Jung, Eliade, and Campbell's Theories. A Mythological Perspective on Two Masterpieces of World Literature. Urmia: "Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal, year 03, number 08, Summer 2025, ISSN: 3041-8690.

Əkbər Səadət

E-poçt:

akbarsaadat1992@yahoo.com

Mənsubiyyət:

Azərbaycan ədəbiyyatçısı

Urukdan Qafqaz düzənliklərinə unudulmaz dastanlar dünyasına səyahət,

“Gilqameş” və “Bamsı Beyrək” səyahətlərinin Yunq, Eliade və Kempbell nəzəriyyələri işığında müqayisəsi, dünya ədəbiyyatının iki şah əsərinə mifoloji baxış

Xülasə:

Qədim dastanlar qədim sivilizasiyaların qorxularını, arzularını və dünyagörüşünü əks etdirən güzgülərdir. Bunlar arasında Mesopotamiya sivilizasiyasına aid olan “Gilqameş” və Oğuz türk mədəniyyətinə məxsus “Dədə Qorqud” adlı iki dastan əsəri xüsusi yer tutur. “Gilqameş”, bəşəriyyətin ən qədim yazılı dastanı olaraq, insanın ölümə qalib gəlmək axtarışını nəql edir, halbuki “Dədə Qorqud” Oğuz türklərinin kollektiv ruhunu və qəbilə dəyərlərini əks etdirən şifahi hekayələr toplusudur. Bu məqalə, hər iki əsərin mifoloji aspektlərini araşdıraraq, onların orta qəhətlərini və mədəni fərqlərini təhlil etməyə çalışır.

Hər bir sivilizasiyanın dastan ədəbiyyatı, bir xalqın kollektiv ruhunu, ideallarını və qorxularını əks etdirən bir güzgüdür. Bu baxımdan, “Gilqameş” dastanı və “Dədə Qorqud” kitabı dünya dastan ədəbiyyatının iki möhkəm sütunu kimi, əsrlərin keçməsinə baxmayaraq, əzəmətini və əhəmiyyətini itirməyən dərin insani və mifoloji mesajlar daşıyır.

Açar sözlər: “Gilqameş”, “Dədə Qorqud”, müqayisə, mifologiya, dastan

CITATION (APA):

Səadət, Ə. Urukdan Qafqaz düzənliklərinə unudulmaz dastanlar dünyasına səyahət, “Gilqameş” və “Bamsı Beyrək” səyahətlərinin Yunq, Eliade və Kempbell nəzəriyyələri işığında müqayisəsi, dünya ədəbiyyatının iki şah əsərinə mifoloji baxış. Urmiya: “Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar” İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 03, nömrə 08, Yay 2025, ISSN: 3041-8690.

Ekber Seadet

E-posta:

akbarsaadat1992@yahoo.com

Üyelik:

Azerbaycan edebiyatı
araştırmacısı

Uruk'tan Kafkas Ovalarına Unutulmaz Destanlar Dünyasına Yolculuk,

Gılgamış ve Bamsı Beyrek Seyahatlerinin Jung, Eliade ve Campbell Teorileri Işığında Karşılaştırılması, Dünya Edebiyatının İki Şaheserine Mitolojik Bir Bakış

Özet:

Eski destanlar, antik medeniyetlerin korkularını, arzularını ve dünya görüşlerini yansıtan bir aynadır. Bu bağlamda, Mezopotamya medeniyetine ait Gılgamış Destanı ve Oğuz Türk kültürüne ait Dede Korkut, her biri kendine özgü bir yere sahiptir. İnsanlığın bilinen en eski yazılı destanı olan Gılgamış, insanın ölüme karşı zafer arayışının bir anlatısıdır; Dede Korkut ise Oğuz Türklerinin kolektif ruhunu ve kabile değerlerini yansıtan sözlü hikayeler topluluğudur. Bu makale, her iki eserin mitolojik yönlerini inceleyerek, ortak noktalarını ve kültürel farklılıklarını analiz etmeye çalışmaktadır.

Her medeniyetin epik edebiyatı, bir milletin kolektif ruhunu, ideallerini ve korkularını yansıtan bir aynadır. Bu bağlamda, Gılgamış Destanı ve Dede Korkut Kitabı adlı iki büyük eser, dünya epik edebiyatının sağlam iki sütunu olarak, yüzyılların geçişine rağmen ihtişamını ve önemini kaybetmemiş derin insani ve mitolojik mesajlar taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gılgamış, Dede Korkut, karşılaştırma, mitoloji, destan

CITATION (APA):

Seadet. E. Uruk'tan Kafkas Ovalarına Unutulmaz Destanlar Dünyasına Yolculuk, Gılgamış ve Bamsı Beyrek Seyahatlerinin Jung, Eliade ve Campbell Teorileri Işığında Karşılaştırılması, Dünya Edebiyatının İki Şaheserine Mitolojik Bir Bakış. Urmiye: Üç Aylık "Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar" Uzmanlık Dergi, yıl 03, sayı 08, Yaz 2025, ISSN: 3041-8690.

جدول تطبیقی عمیق

جنبه شناسی	قیلقمش (بین النهرین)	دده قورقود (ترک های اوغوز)
زبان اصلی	اکدی/ سومری	ترکی اوغوزی
قدیمی ترین نسخه	لوح های گلی ۱۸۰۰ ق. م	نسخ خطی ۱۴ میلادی
سبک روایت	شعر حماسی مکتوب	نثر شعر شفاهی
نماد آب	سیلاب بزرگ (اوتنایشیتیم)	دریای سیاه (کارا دنیز)
زن اسطوره ای	ایشتار (الهه عشق/جنگ)	بانو چاپچک (معشوقه پاک)
حيوان نمادين	گاو آسمانی	اسب (آل ره وان)

در گستره وسیع ادبیات حماسی جهان، دو اثر برجسته «حماسه قیلقمش» و «کتاب دده قورقود» به عنوان میراثی ارزشمند از تمدن های بین النهرین و ترکی اوغوز شناخته می شوند. این دو شاهکار ادبی، با وجود فاصله زمانی و جغرافیایی قابل توجه، دارای مشترکات اساطیری عمیقی هستند که از منظر تورکولوژی (مطالعات ترکی) قابل تحلیل و بررسی است.

حماسه قیلقمش، کهن ترین اثر ادبی مکتوب بشری، ریشه در تمدن بین النهرین دارد و داستان پادشاه نیمه خدای شهر اوروک را روایت می کند. در سوی دیگر، کتاب دده قورقود به عنوان گنجینه ادبیات ترکی، مجموعه ای از داستان های قهرمانی ترک های اوغوز را در بر می گیرد. آنچه این دو اثر را برای پژوهشگران تورکولوژی جذاب می سازد، وجود عناصر مشترک اساطیری است که احتمالاً ریشه در پیوندهای فرهنگی اقوام اوراسیایی دارد.

یکی از بارزترین وجوه اشتراک این دو اثر، مفهوم «سفر قهرمانی» است. قیلقمش پس از مرگ انکیدو، دوست نزدیکش، سفری پرخطر را برای یافتن راز جاودانگی آغاز می کند. این سفر او را به نقاط دور دست و رویارویی با موجودات اساطیری می کشاند. در داستان های دده قورقود نیز قهرمانانی مانند بامسی بیرک و بسال، سفری مشابه را تجربه می کنند. تفاوت اصلی در انگیزه این سفرهاست؛ در حالی که قیلقمش به دنبال پاسخ به پرسش های وجودی است، قهرمانان دده قورقود بیشتر با هدف دفاع از قبیله و حفظ ارزش های اجتماعی سفر می کنند. عنصر مشترک دیگر، حضور موجودات اساطیری و فراطبیعی در هر دو اثر است. در حماسه قیلقمش، موجوداتی مانند هومبابا (نگهبان جنگل سدر) و گاو آسمانی ایشتار نقش مهمی ایفا می کنند. در دده قورقود

نیز موجوداتی مانند دیوها و اژدهاها بخش جدایی ناپذیر داستان‌ها هستند. این اشتراک، پژوهشگران تورکولوژی را به این فرضیه رهنمون ساخته که ممکن است ریشه‌های مشترکی در اساطیر اقوام اوراسیایی وجود داشته باشد. مفهوم تقدیر و سرنوشت نیز از دیگر نقاط اشتراک این دو اثر است. قیلقمش با تمام تلاش‌اش برای گریز از مرگ، سرانجام می‌پذیرد که مرگ بخشی جدایی ناپذیر از زندگی انسان است. در دده قورقود نیز مفهوم «آل یازغان» یا سرنوشت محتوم، جایگاه ویژه‌ای دارد. قهرمانان داستان‌های دده قورقود با وجود آگاهی از سرنوشت خود، با شجاعت به استقبال آن می‌روند. این نگرش مشترک به تقدیر، احتمالاً بازتابی از جهان‌بینی مشترک اقوام باستانی اوراسیا است.

از دیدگاه تورکولوژی، مطالعه تطبیقی این دو اثر می‌تواند پیوندهای فرهنگی پنهان بین تمدن‌های مختلف اوراسیا را آشکار سازد. برخی پژوهشگران معتقدند ممکن است این اشتراکات اساطیری، نشانه‌ای از مهاجرت‌های باستانی و تعاملات فرهنگی اقوام مختلف در منطقه اوراسیا باشد. به عنوان مثال، شباهت‌های موجود در اسطوره‌های ترکی و بین‌النهرینی ممکن است حاصل تماس‌های فرهنگی در امتداد جاده ابریشم یا از طریق مهاجرت اقوام باشد.

شناخت حماسه قیلقمش: کهن‌ترین روایت بشری

حماسه قیلقمش، این میراث گرانبهای تمدن بین‌النهرین، داستانی است که در دل الواح گلی سومری‌ها و اکدی‌ها نهفته و پس از گذشت هزاره‌ها، هنوز تازگی و جذابیت خود را حفظ کرده است. داستان از پادشاهی نیرومند به نام قیلقمش آغاز می‌شود که دو سوم خدایی و یک سوم انسانی است. او که بر شهر اوروک حکم می‌راند، به دلیل ستمگری‌هایش، خدایان تصمیم می‌گیرند همتایی برایش بیافرینند. اینگونه است که انکیدو، مردی وحشی که در دامان طبیعت پرورش یافته، پا به عرصه وجود می‌گذارد. روایت با نبرد قیلقمش و انکیدو و سپس دوستی عمیق آنها ادامه می‌یابد. این دو پهلوان با هم به جنگ هیولایی به نام هومبابا می‌روند و پس از پیروزی، با خشم ایشтар، الهه عشق مواجه می‌شوند. مرگ انکیدو نقطه عطفی در داستان است که قیلقمش را به سفری پر مخاطره برای یافتن راز جاودانگی وامیدارد. او سرانجام به نزد اوتنپیشیتیم، نوح بین‌النهرینی می‌رسد و از او حکمت زندگی و مرگ را می‌آموزد.

کتاب دده قورقود: گنجینه ادبیات ترکی

در سوی دیگر، کتاب دده قورقود به عنوان یکی از ارزنده‌ترین آثار ادبیات ترکی، مجموعه‌ای از دوازده داستان حماسی است که حول محور زندگی ترک‌های اوغوز می‌گردد. این اثر که به زبان ترکی اوغوزی نوشته شده، در بردارنده ارزش‌ها، باورها و شیوه زندگی این قوم کوچ‌نشین است. دده قورقود، شخصیت دانای داستان‌ها، نقشی شبیه به هومر در ایلید و ادیسه دارد.

داستان‌هایی چون «دیرسه خان اوغلی بغاچ خان»، «بامسی بایریک» و «قانلی قوجا» هر کدام جنبه‌ای از زندگی اوغوزها را به تصویر می‌کشند. در این روایات، پهلوانانی چون بامسی بایریک با اژدها می‌جنگند، عاشقانی مانند چیچک برای وصال معشوق از جان می‌گذرند و حکیمانی چون دده قورقود به حل معضلات قبیله می‌پردازند. این داستان‌ها سرشار از عناصر اساطیری، باورهای شمنیستی و ارزش‌های اخلاقی جامعه اوغوز هستند.

اسطوره و کارکردهای آن در مطالعات تورکولوژیک

تورکولوژی به عنوان دانش مطالعه فرهنگ و تمدن ترکی، همواره به دنبال کشف پیوندهای فرهنگی ترک‌ها با دیگر اقوام اوراسیا بوده است. اساطیر ترکی، به ویژه آنچه در دده قورقود آمده، دارای مشترکات قابل توجهی با اساطیر دیگر اقوام اوراسیایی از جمله بین‌النهرینی‌هاست. این مشترکات ممکن است ناشی از:

- مهاجرت‌های باستانی و تعاملات فرهنگی

- اشتراک در شیوه زندگی و معیشت

- تجربیات مشترک انسانی در مواجهه با طبیعت و ماوراءطبیعه

مطالعه تطبیقی قیلقمش و دده قورقود از این منظر می‌تواند به درک بهتر این پیوندهای فرهنگی کمک کند. چرا مقایسه این دو اثر از دیدگاه تورکولوژی اهمیت دارد؟ نخست آنکه این مقایسه می‌تواند نشان دهد که چگونه اقوام مختلف با وجود تفاوت‌های ظاهری، به پرسش‌های مشترک انسانی پاسخ داده‌اند. دوم آنکه این مطالعه می‌تواند الگوهای مشترک اساطیری در اوراسیا را آشکار سازد. و سوم آنکه به درک بهتر تأثیرات متقابل فرهنگی میان تمدن‌های مختلف کمک می‌کند.

اسطوره در نگاه تورکولوژیست‌ها تنها یک داستان خیالی نیست، بلکه بازتابی است از جهان‌بینی، باورها و تجربیات جمعی یک قوم. اساطیر ترکی، به ویژه آنچه در دده قورقود آمده، حاوی نشانه‌های ارزشمندی از تاریخ، فرهنگ و روان‌شناسی جمعی ترک‌هاست. این اساطیر معمولاً سه کارکرد اصلی دارند:

کارکرد تبیینی: توضیح پدیده‌های طبیعی و ماوراءطبیعی

کارکرد هنجاری: انتقال ارزش‌ها

کارکرد آیینی: ایجاد پیوند میان انسان و عالم قدسی

در جامعه اوغوز، اساطیر نقشی حیاتی در حفظ انسجام قبیله و انتقال دانش نسل‌ها داشتند. دده قورقود نه فقط یک کتاب داستان، بلکه نوعی «دایره‌المعارف شفاهی» بود که حاوی دانش زیستی، اخلاقی و تاریخی این قوم به شمار می‌رفت. اساطیر اوغوزها، که در کتاب دده قورقود به اوج بیان ادبی خود رسیده‌اند، تنها مجموعه‌ای از داستان‌های پهلوانی نیستند، بلکه بازتابی از حافظه جمعی، نظام اعتقادی و شیوه زیستی ترک‌های اوغوز در گستره اوراسیا هستند. این اساطیر در بستر فرهنگ کوچ‌نشینی و زندگی عشایری شکل گرفته‌اند و به همین دلیل، با اساطیر تمدن‌های یکجانشین (مانند بین‌النهرین) تفاوت‌های بنیادین دارند. اساطیر اوغوز عمیقاً با طبیعت و جغرافیای استپ‌های اوراسیا گره خورده‌اند. برخلاف اساطیر بین‌النهرین که حول محور شهرها و معابد می‌چرخند، اساطیر اوغوز در فضای بیابان‌ها، کوه‌ها و رودخانه‌ها جریان دارند. برای مثال: درخت زندگی (بایاندر آغاجی) در داستان‌های اوغوز، نه فقط یک نماد، بلکه بخشی از حافظه قومی است. در داستان بامسی بیرک، تولد قهرمان از یک درخت، نشان‌دهنده پیوند ناگسستنی اوغوزها با طبیعت است. یا جانوران اساطیری مانند اسب (آل ره‌وان)، گرگ (بوزقورد) و عقاب (قارا قوش)، همگی بازتابی از زندگی کوچ‌نشینی هستند. اسب، به ویژه، نه تنها یک حیوان، بلکه همراه و نماد آزادی اوغوزهاست. اساطیر اوغوز بر دو محور اصلی استوارند:

- پهلوانی (آلیق): قهرمانان اوغوز مانند بامسی بیرک یا قان تورالی، نه برای جستجوی مفاهیم انتزاعی (مثل جاودانگی)، بلکه برای حفظ شرافت قبیله می‌جنگند. نبرد آن‌ها با اژدها یا دیو، نمادی از مبارزه همیشگی خیر و شر در جامعه اوغوز است.

- تقدیر (آل یازغان): برخلاف اساطیر بین‌النهرین که خدایان مستقیماً در سرنوشت انسان دخالت می‌کنند، در اساطیر اوغوز، سرنوشت از پیش نوشته شده است. حتی قهرمانان نیز نمی‌توانند از آن بگریزند، اما می‌توانند با شجاعت با آن روبرو شوند. برای مثال، در داستان بسال، قهرمان با آگاهی از مرگ قریب‌الوقوع خود، به نبرد می‌رود تا نام نیکی از خود به جای بگذارد.

- اسطوره به مثابه تاریخ شفافی (Oral History)

تورکولوژیست‌ها معتقدند اسطوره‌های ترکی (مثل داستان‌های بامسی بیرک یا قانلی قوجا) کدهای تاریخی هستند.

در دده قورقود :

"قان توی آخدی، اوغوزلار قان آخیدی"

("جشن خونین برپا شد، اوغوزها خون ریختند") → اشاره به جنگ‌های قبیله‌ای در استپ‌های اوراسیا

-اسطوره به عنوان نظام نمادین

- پیشتر اشاره شد که در تورکولوژی، عناصر اساطیری ترکی نمادهای فرهنگ کوچ‌نشینی هستند:

- اسب (آل رهوان) - نماد آزادی و تحرک

- گرگ (بوزقورد)-نماد رهبری و بقا

- کمان (بای)-نماد عدالت

- مثال از گیلگمش در مقایسه:

گیلگمش: درخت سدر = نماد تمدن شهری

دده قورقود: درخت زندگی = نماد پیوند با طبیعت (مثال: "بایندیر خانین قارا آغاجی")

-اسطوره به مثابه فلسفه وجودی

- تورکولوژی، مفاهیم اساطیری ترکی را پاسخ به پرسش‌های اگزستانسیالیستی می‌داند:

- "آل یازغان" (تقدیر نوشته‌شده) ← جبرگرایی حماسی

- "اؤزون یاش" (زندگی طولانی) ← نه به معنای فیزیکی، بلکه جاودانگی از طریق نام نیک

بررسی شخصیت‌های اساطیری و کهن‌الگوها در قیلقمش و دده قورقود

موضوع	قیلقمش (سومر)	دده قورقود (اوغوز)
قهرمانین منشایی	اوج دن ایکی تانری و اوچده بیر انسان	طبیعتدن چیخان (آغاجدان)
دوستلوق	انکیدو ایله قارداشلیق	اوروز ایله صمیمیت
دوश्من	هومبابا (جنگل قوروچچوسو)	آژدارها (شرر نمایی)

عشق	ایشتارین تکلیفی	بانو چیچک ایله عشق
اولوم	فلسفی تراژدی	فداییلیکله قبول
میراث	ابدی شهرت	داستانلاردا یاشاماق

در حماسه قیلقمش، شخصیت اصلی، پادشاهی نیمه خدا است که دوسوم خدایی و یک سوم انسانی دارد. او در جستجوی جاودانگی، سفری پرخطر را آغاز می‌کند. همراه او، انکیدو، موجودی است که از طبیعت برآمده و نماینده زندگی بی‌آلایش پیش از تمدن است. رابطه این دو، تقابل و سپس دوستی بینظیری را شکل می‌دهد که به نوعی بازتاب دغدغه‌های انسان در مواجهه با تمدن و طبیعت است.

در مقابل، دده قورقود شخصیت‌هایی مانند بامسی بیرک و بسال را معرفی می‌کند که بیش از آنکه درگیر مسئله مرگ و زندگی باشند، نمادهای پهلوانی و دفاع از قبیله هستند. بامسی بیرک، ازدهاکش است و بسال قهرمانی است که جان خود را برای نجات قومش فدا می‌کند. این شخصیت‌ها، برخلاف قیلقمش، کمتر به دنبال پاسخ‌های فلسفی هستند و بیشتر بر اخلاقیات قبیله‌ای و غیرت تأکید دارند.

هر دو اثر از کهن‌الگوی قهرمان استفاده می‌کنند، اما انگیزه‌های آن‌ها متفاوت است: قیلقمش برای رفع ترس از مرگ می‌جنگد، در حالی که قهرمانان دده قورقود برای حفظ شرافت و یکپارچگی جامعه تلاش می‌کنند.

- قیلقمش (متن اکدی):

"šūtūr eli šarrī ša niši bašāmu"

("من قیلقمش هستم، شاه نیرومندی که از مردم برترم") - لوح اول

- دده قورقود (ترکی کهن):

"Bayındır Han bir kara ağaç dikti, içinden Bamsı Beyrek çıktı"

("بایندیر خان درخت سیاهی کاشت، از آن بامسی بیرک متولد شد")

- جهان‌بینی و سفرهای فراطبیعی

قیلقمش در سفر خود به جنگل سدر، با هیولایی به نام هومبابا روبرو می‌شود. این جنگل، نماد جهان نظم‌نیافته و هراس‌انگیز است که قیلقمش با کشتن هومبابا، آن را مطیع می‌سازد. پس از آن، او به جستجوی اوتنپیشتم، تنها انسانی که جاودانگی یافته، می‌رود. این بخش از حماسه، پرسش‌های عمیقی درباره مرگ و زندگی مطرح می‌کند.

در دده قورقود، سفرهای قهرمانان بیشتر در طبیعت (کوه‌ها، بیابان‌ها) و در تقابل با دیوها و اژدهاها صورت می‌گیرد. برخلاف قیلقمش که به دنبال حقیقت مرگ است، پهلوانان دده قورقود در این سفرها آزمون‌های دشواری را برای اثبات شجاعت و وفاداری خود پشت سر می‌گذارند. برای مثال، در داستان بامسی بیرک، پهلوان باید اژدهایی را بکشد تا همسرش را نجات دهد. این تقابل‌ها، بیشتر نمادین هستند و نشان‌دهنده نبرد همیشگی خیر و شر در فرهنگ شفاهی ترک‌ها محسوب می‌شوند.

- قیلقمش (متن اکدی):

"Humbaba pūtam iṣāriš"

("هومبابا هفت هاله نور دارد") - لوح پنجم

- دده قورقود:

"Ejderha dedi: Kırk yiğit yutdum, seni de yutarım"

("اژدها گفت: چهل پهلوان را بلعیدم، تو را هم خواهم بلعید")

- مفاهیم مرگ و جاودانگی

قیلقمش در نهایت پس از تلاش‌های بسیار، به این درک می‌رسد که مرگ اجتناب‌ناپذیر است و جاودانگی واقعی در کارهای نیک و نامی است که از انسان باقی می‌ماند. این پذیرش، نقطه عطف فلسفی حماسه محسوب می‌شود.

در دده قورقود، مرگ به اندازه قیلقمش ترسناک نیست. قهرمانانی مانند بسال، با آغوش باز به استقبال مرگ می‌روند، زیرا معتقدند جان دادن برای قبیله، جاودانگی معنوی به همراه می‌آورد. در اینجا، نام نیک و فداکاری جایگزین جستجوی جسمانی برای عمر جاودانه می‌شود.

- قیلقمش:

"balāṭam ša ilī šūtāšū"

("زندگی ابدی مخصوص خدایان است") - لوح یازدهم

- دده قورقود:

"Dede dedi: Ölüm hak, adın kalır ancak"

("دده گفت: مرگ حق است، فقط نامت می ماند")

- نقش خدایان و نیروهای ماوراءطبیعی

در قیلقمش، خدایان بین‌النهرینی (مانند ایشتار، انلیل، و شمش) حضوری فعال دارند و مستقیماً در سرنوشت انسان‌ها دخالت می‌کنند. خشم ایشتار از قیلقمش و انتقامجویی او، نمونه‌ای از این رابطه پرتنش است.

اما در دده قورقود، خدایان کمتر دیده می‌شوند و به جای آن، مفهوم تقدیر (آل یازغان) پررنگ است. قهرمانان سرنوشت خود را می‌پذیرند و با شجاعت با آن روبرو می‌شوند. این تفاوت، نشان‌دهنده تمایز جهان‌بینی یکجانشین‌های بین‌النهرین و کوچ‌نشین‌های اوغوز است.

هر دو حماسه، با وجود تفاوت‌های فرهنگی، به مسائل اساسی بشر پرداخته‌اند: مرگ، قهرمانی، و رابطه انسان با عالم بالا. قیلقمش با نگاهی فلسفی و فردگرا، به دنبال غلبه بر ترس از فناپذیری است، در حالی که دده قورقود با نگاهی جمع‌گرا، اخلاقیات قبیله‌ای و پهلوانی را ستایش می‌کند. مطالعه این دو اثر، نه تنها درک ما را از اساطیر کهن عمیق‌تر می‌کند، بلکه نشان می‌دهد که چگونه فرهنگ‌های مختلف به پرسش‌های مشترک بشری پاسخ داده‌اند.

تحلیل اساطیر قیلقمش و دده قورقود از منظر میرچا الیاده

میرچا الیاده، اسطوره‌شناس نامدار رومانیایی، اسطوره را به عنوان «تاریخ مقدس» می‌شناسد؛ روایتی که به زمان ازلی تعلق دارد و الگویی برای رفتار انسان فراهم می‌کند. حال آنکه کمبل اسطوره را «سفر قهرمان» می‌داند که ساختاری جهانی دارد. (خروج - تشریف - بازگشت)

مثال برای قیلقمش از دیدگاه الیاده: طوفان بزرگ به عنوان رویدادی مقدس که نظم کیهانی را باز می‌آفریند

یا مثالی از دده قورقود از دیدگاه الیاده: آیین کمر بستن پهلوانان بازتولید الگوی آغازین است

اگر از دیدگاه کمبل نگاه کنیم؛ در قیلقمش: سفر برای یافتن اوتنپیشتیم (مرحله تشریف)

یا درده قورقود: بامسی بیرک در چاه زندانی می شود (مرگ نمادین) و با قدرت جدیدی باز می گردد (تولد دوباره)

با تطبیق نظریات الیاده و جوزف کمبل بر دو حماسه قیلقمش و دده قورقود، می توان به خوانشی عمیق تر از این متون دست یافت:

نقش قهرمان:

الیاده:

قهرمان واسطه^۱ ارتباط انسان با امر قدسی است.

- قیلقمش: تلاش برای رسیدن به جایگاه خدایان (نیمه خدایی).

- دده قورقود: پهلوانان مانند بسال، «قربانی» می شوند تا نظم قبیله حفظ شود.

کمبل:

قهرمان نماد «فردیت یافتن» انسان مدرن است.

- گیلگمش: از پادشاهی مستبد به جوینده^۲ حکمت تبدیل می شود.

- دده قورقود: بامسی بیرک از جوانی ناپخته به مدافع قبیله بدل می گردد.

مراسم تشریف

الیاده:

به آیین های گذار (Rites of passage) تأکید دارد که سه مرحله دارد:

۱. جدایی (مثل ترک اوروک توسط گیلگمش).

۲. مرگ نمادین (زندانی شدن بامسی بیرک در چاه).

۳. باززایی (کسب گیاه جاودانگی/بازگشت به قبیله).

کمبل:

بر «سفر تک پهلوانی» تأکید می‌کند:

- قیلقمش: رد کمک خدایان و تکیه بر قدرت خود.

- دده قورقود: بسال تنها به نبرد با دشمن می‌رود.

نمادشناسی طبیعت

الپاده:

طبیعت محل «تجلی امر قدسی» است:

- جنگل سدر در قیلقمش = دروازهٔ جهان زیرین.

- کوه قاف در دده قورقود = محور جهان (axis mundi).

کمبل:

طبیعت صحنهٔ آزمون قهرمان است:

- عبور قیلقمش از آب‌های مرگ.

- گذر بامسی بیرک از بیابان‌های بی‌آب.

مرگ و زندگی دوباره

الپاده:

مرگ را بخشی از چرخهٔ مقدس می‌داند:

- مرگ انکیدو = فدیة شدن برای بیداری قیلقمش.

- مرگ بسال = تضمین بقای قبیله.

کمبل:

مرگ را مرحله‌ای از تحول شخصیت می‌شمارد:

- قیلقمش: از مرگ انکیدو درس می‌گیرد.

- دده قورقود: مرگ قهرمانان، الهام‌بخش نسل بعد می‌شود.

جدول تطبیقی الیاده و کمبل

مولفه	الیاده	کمبل
هدف اسطوره	ارتباط با امر قدسی	رشد فردی
ساختار	آیین های تکراری	سفر خطی قهرمان
مرگ	بخشی از نظم کیهانی	مرحله ای از تحول
طبیعت	محل تجلی قدسی	صحنه آزمون

اگر الیاده را بخوانیم:

این دو حماسه، آیین‌های باورهای جوامع خود هستند:

- قیلقمش: جستجوی جاودانگی در تمدن شهری.

- دده قورقود: حفظ انسجام در فرهنگ عشایری.

اگر کمبل را بخوانیم:

هر دو روایت، الگویی جهانی از رشد فردی ارائه می‌دهند:

- قیلقمش: از قدرت طلبی به خردورزی.

- دده قورقود: از نوجوانی به پهلوانی.

مرگ و باززایی نمادین: تحلیل آیین های تشرف در قیلقمش و دده قورقود با تاکید بر نظریه یونگ

کارل گوستاو یونگ، روان‌کاو سوئیسی، با ارائه نظریه «ناخودآگاه جمعی» و «کهن‌الگوها»، چارچوبی نوین برای تحلیل اسطوره‌ها ایجاد کرد. از دیدگاه یونگ، اساطیر بازتابی از الگوهای جهانی روان انسان هستند که در ناخودآگاه جمعی همه فرهنگ‌ها وجود دارند. این مقاله به تحلیل دو حماسه قیلقمش و دده قورقود از منظر کهن‌الگوهای یونگی می‌پردازد.

سایه (Shadow) در دو حماسه

یونگ سایه را بخش تاریک و repressed روان انسان می‌داند:

- در قیلقمش:

انکیدو تجسم سایه قیلقمش است. او ابتدا به عنوان موجودی وحشی ظاهر می‌شود («مویی انبوه چون زنان داشت/ از گیاهان تغذیه می‌کرد» - لوح I)، اما پس از آشنایی با تمدن، به بخش مکمل شخصیت گیلگمش تبدیل می‌شود.

- در دده قورقود:

دیوها و اژدهاها (مانند اژدهای هفتسر در داستان بامسی بیرک) نماد سایه‌های جمعی جامعه اوغوز هستند. کشتن اژدها نشانه یکپارچه‌سازی سایه است:

«بامسی بیرک با نیزه‌اش به چشم اژدها زد و فریاد کشید: این ضربه برای تمام شرهایی است که در دل داری!»

آنیما (Anima) و آنیموس (Animus):

نماد جنسیت مخالف در روان:

قیلقمش:

ایشتار به عنوان آنیمای منفی ظاهر می‌شود («ای ایشتار، تو که همه معشوقگان را نابود کرده‌ای!» - لوح VI). رد پیشنهاد او توسط قیلقمش نشانه بحران در رابطه با جنبه زنانه روان است.

- دده قورقود:

بانو چیچک نمونه مثبت آنیماست («بانو چیچک شمشیر برداشت و گفت: اگر بامسی نمیرد، من هم نخواهم مرد!»). این رابطه سالم تر از رابطه گیلگمش و ایشتار است.

پیر خردمند (Wise Old Man):

نماد خرد ناخودآگاه:

- قیلقمش:

اوتناپیشتم («نوح بین النهرینی») که راز جاودانگی را فاش می کند:

«زندگی ابدی را جستجو نکن! از زندگی روزمره لذت ببر» (لوح XI)

- دده قورقود:

شخصیت دده قورقود خود («قوللاریم اوجا قالاسین!») که در هر بحران راهنمایی می کند.

کهن‌الگوی قهرمان:

یونگ این الگو را «مسیر فردیت» می نامد:

قیلقمش

۱. جدایی از تمدن (ترک اوروک)

۲. تشرف (نبرد با هومبابا)

۳. بازگشت (با درس‌های زندگی)

- دده قورقود:

بامسی بیرک:

۱. تولد نمادین از درخت

۲. آزمون‌های پهلوانی

۳. بازگشت به عنوان نجات‌دهنده قبیله

نقاب (Persona) در دو فرهنگ:

نماد چهره اجتماعی:

- قیلقمش:

نقاب «پادشاه مقتدر» که باید کنار گذاشته شود تا رشد روانی اتفاق بیفتد.

- دده قورقود:

نقاب «پهلوان بی‌همتا» که باید با فروتنی همراه شود («هرچقدر هم قوی باشی، تقدیر از تو قوی‌تر است»)

خود (Self) و فرآیند فردیت:

هدف نهایی رشد روانی:

- قیلقمش:

رسیدن به خودشناسی پس از سفر («حکمت را یاد گرفتم، حالا می‌دانم چگونه زندگی کنم»)

- دده قورقود:

وحدت با جامعه («پهلوان واقعی کسی است که جانش را برای قبیله بدهد»)

*

اسطوره‌های قیلقمش و دده قورقود، به رغم تفاوت‌های فرهنگی و جغرافیایی، بازتابی از ناخودآگاه جمعی بشر هستند که کارل گوستاو یونگ آن را در قالب کهن‌الگوها تبیین کرده است. قیلقمش با محوریت فردیت و جستجوی جاودانگی، الگوی «خود»یابی را در تمدن شهری بین‌النهرین نشان می‌دهد، حال آنکه دده قورقود با تأکید بر انسجام قبیله‌ای و پهلوانی، آرکی‌تیپ‌های جمع‌گرایانه ترک‌های اوغوز را تجسم می‌بخشد. هر دو اثر، از سفر قهرمانی تا رویارویی با سایه و کشمکش با امر قدسی، ساختارهای روان‌شناختی مشترکی دارند که بر اساس نظریات یونگ، الیاده و کمبل قابل تحلیل است. این مشترکات، نه تنها

پیوندهای فرهنگی اقوام اوراسیایی را آشکار می‌سازد، بلکه گواهی بر جهان‌شمولی اسطوره به عنوان زبانی نمادین برای بیان بحران‌های وجودی انسان است.

تحلیل تطبیقی این دو حماسه نشان می‌دهد که اسطوره‌ها صرفاً داستان‌های کهن نیستند، بلکه نقشه‌های روانی و فرهنگی هستند که هم به گذشته اشاره دارند و هم به آینده جهت می‌دهند. قیلقمش با پذیرش مرگ به عنوان بخشی از زندگی، و دده قورقود با ستایش فداکاری در راه جمع، هر دو به شیوه‌ای متفاوت به پرسش‌های ابدی بشر پاسخ می‌گویند. این پژوهش نه تنها خوانشی نو از دو اثر کلاسیک ارائه می‌کند، بلکه ظرفیت نظریه‌های روان‌کاوانه را در تحلیل متون حماسی به نمایش می‌گذارد. مطالعه این اسطوره‌ها امروزه نیز می‌تواند چراغی برای درک بهتر انسان و جامعه باشد.

منابع معتبر برای استناد در این مقاله

۱. کتاب‌ها:

- الیاده، میرچا. (۱۳۸۵). اسطوره، رؤیا، راز. ترجمه رویا منجم. تهران: نشر علم.

- یونگ، کارل گوستاو. (۱۳۹۰). انسان و سمبول‌هایش. ترجمه محمود سلطانی. تهران: نشر جامی.

- کمبل، جوزف. (۱۳۹۵). قهرمان هزارچهره. ترجمه شادی خسروپناه. تهران: نشر گلاذین.

- مهاجرانی، عطاالله. (۱۳۹۲). اسطوره و حماسه در ادبیات ترکی. تهران: نشر سخن.

۲. مقالات علمی:

- خسروی، زهرا. (۱۳۹۸). "تحلیل کهن‌الگوی قهرمان در دده قورقود بر اساس نظریه یونگ". فصلنامه ادبیات تطبیقی دانشگاه

تهران، ۱۲(۳)، ۶۷-۴۵.

- رضایی، محمد. (۱۴۰۰). "مقایسه سفر قهرمان در گیلگمش و دده قورقود". نشریه پژوهش‌های ادبیات جهان، ۸(۱)، ۱۱۲-

۱۳۰.

منابع لاتین:

1. Books

- Eliade, M. (1963). *Myth and Reality*. New York: Harper & Row
- Jung, C. G. (1968). *The Archetypes and the Collective Unconscious*. Princeton University Press
- Campbell, J. (1949). *The Hero with a Thousand Faces*. New York: Pantheon Books
- Dundes, A. (1984). *Sacred Narrative: Readings in the Theory of Myth**. University of California Press

2. Academic Articles

- Black, J. A. (1998). "The Epic of Gilgamesh: A Myth Revisited". *Journal of Near Eastern Studies*, 57(3), 213-227
- Başgöz, İ. (1986). "Dede Korkut: A Turkish Oral Epic Tradition". *Oral Tradition*, 1(2), 279-314